
„A MÁSIK RÉSZÜK NYOMTALANUL ELMÚLT A SEMMIBEN...”

A BESENCEI REFORMÁTUS ANYAKÖNYVEK
CSALÁDREKONSTITÚCIÓS VIZSGÁLATA
AZ 1787 ÉS 1948 KÖZÖTTI IDŐSZAKRA
VONATKOZÓAN*

Koloh Gábor

A magyarországi születéskorlátozás történeti előzményei vizsgálatának – főként Andorka Rudolf munkássága nyomán (Andorka 2001. 13–144) – klasszikus példája az ormánsági születéskorlátozás története. Eddigi kutatásaink során a vajszlói anyakönyvi kerület 1895 és 1941 közötti népesedési tendenciáit vizsgáltuk, most pedig – egyszerre élve területi szűkítéssel és időbeli tágítással – Besence 1787 és 1948 közötti népesedését vesszük górcső alá.

Besence az Ormánság földrajzi közepén fekszik, a török kor idején két család lakta, majd Mária Terézia a vajszlói volt apácarendi birtok részeként a vallásalapnak adományozta (Kopasz 1976. 150–151; 1973–1974. 298). Érvényesek rá az ormánsági néprajzi csoport megkülönböztető, sajátos jegyei, mint például a viselete vagy a családnevei, de a korábbi rablóéletnek is felgyűjtötték az emlékeit (Zentai 1978. 540; Kodolányi 1946. 76). Nincs tudomásunk a település történetét feldolgozó monográfiáról, a korszakunkra vonatkozó utolsó információ szerint Besence is beletartozott a független Horvát Állammal határos 10 kilométeres határkerületi sávba (Belügyi Közlöny 1924. 4).

A kis magaslaton fekvő, mocsarakkal és többnyire száraz mezővel körülvett település (Mészöly 1931. 281) az *egykezés* miatt keltette fel a kortársak érdeklődését. Az Ormánság-kutató kákicsi lelkész, Kiss Géza a lepusztulóban lévő Baranya legalacsonyabb születési számot produkáló településeként mutatja be, míg Kálmán Béla az egészséges falu népesedési jellemzőinek leírásakor a „jól szaporodó” Bősárkánnyal szemben jelöli meg ellenpéldaként (Kiss 1937. 413; Kálmán 1942. 41).

Kodolányi János 1934-ben, baranyai utazásai során írt útirajzot a településről: „Egy fiatal anya gyermeket tart a karján, egy másik, nagyobbacska gyermek, egykedvűen poroszkál a házak mellett – íme, ennyi gyermeket látunk mindössze

* A tanulmány az MTA-ELTE Válságtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült.

ünnap délutánján Besence utcáján. Cicázás, kergetőzés, zshivaj? Nem, a halot-tasházban sem lehet nagyobb, dermesztőbb a csend, mint ebben az ezeréves magyar faluban, ahol még az én emlékezetem szerint is ‘biklában’ pompázó lányok, menyecskék cseveteltek. Hová tűntek? Egy részük, íme, öregasszony, a biklához gyászfekete réklit húzott. A másik részük nyomtalanul elmúlt a semmiben [...]” (Kodolányi 1963. 57).

Abban, hogy Andorka Rudolf egykeikutatásai elemzési terepéül Besencét választotta, bevallottan szerepe volt Kodolányi írásainak, de az alacsony esetszámra hivatkozva nem elégedett meg a település kizárólagos elemzésével: az anyakönyvi feldolgozás eredményeit a vajslói adatokkal együtt publikálta (Andorka 2001a 58–100). Mi azonban jobbnak látjuk a besencei eredmények önálló ismertetését. Besence háromszáz fős kistelepülés, amely méretét tekintve korábbi kategorizálásunk (Kolah 2013. 196) alapján a harmadik, legalsóbb szinten helyezkedik el. A kibővített vizsgálati időintervallumnak köszönhetően több családot tudtunk itt rekonstruálni, mint amennyit Andorka: az általa lezárt családlapok száma 86 volt, nekünk ezt 152-re sikerült felemelnünk.¹

Felhasznált forrásaink tehát a besencei református egyházközség anyakönyvei (1787–1895), a vajslói anyakönyvi kerület Besencére vonatkozó adatai (1895–1980) és tizenhét besencei választói névjegyzék (az 1875–1947 közötti időszakból). A kutatás következő fázisaként a vajslóiak hasonló rendszerű feldolgozását tervezük, amely során elvégezzük a vajslói katolikus anyakönyvi kerülethez tartozó besencei fiára vonatkozó események rögzítését, majd elemzését is.

AZ EREDMÉNYEK ISMERTETÉSE

Besence és az Ormánság népességszámának lineáris változását egymás mellé helyezve látjuk, hogy a település a régió változási átlaga alatt marad, és különösen súlyosan érinti az I. világháborúval járó általános létszámcsökkenés. A bő másfél évszázadon át vizsgált népességszám vonalára fektetett lineáris trendvonal lát-tatja, hogy az 1787-i adatokhoz viszonyítva az Ormánság esetében a népesség növekedése, Besence esetében annak csökkenése állapítható meg.

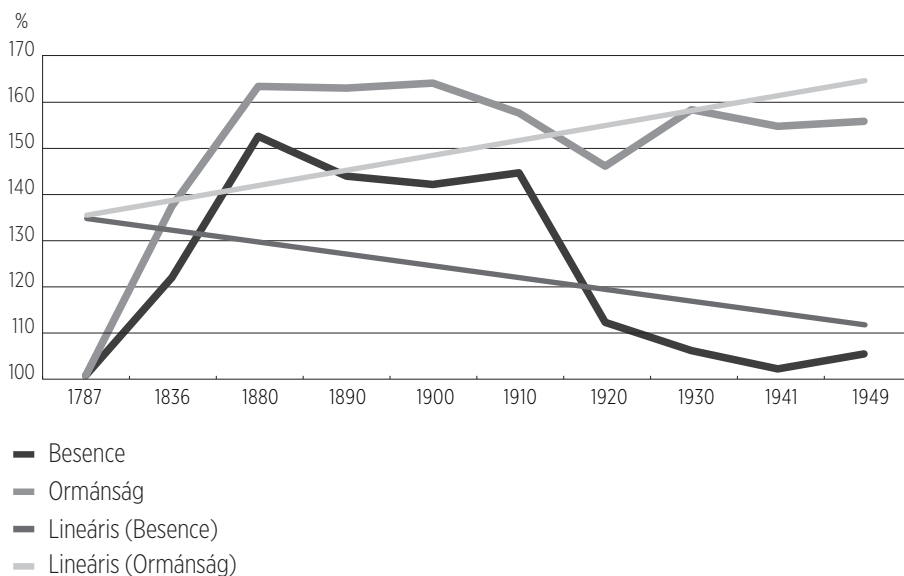
A népszámlálások összegző ívei alapján Besence esetében sikerült megragadni a kritikus éveket. Az elkészített korfák alapján szemléltetni tudjuk az I. világháború előtti és utáni, majd a későbbi állapotot. A korfa alakja akkor tekinthető optimálisnak, amikor egy piramis alakját rajzolja ki; ennek fordítottja esetén előregedő

¹ Hosszabb kutatás eredményeként – amely kapcsán ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet Sasfi Csabá-nak – sem sikerült egyelőre nyomára akadnunk az Andorka Rudolf által összeállított vajslói és besencei családlapoknak, így számos rész kérdést, mint a feldolgozott családok elkülönítését és az eredmények különbontását az ő eredményeire hagyatkozva nem tudjuk elvégezni (Andorka 2001a 69).

társadalomról szokás beszélni. 1910-ben Besencén a piramis alakja, ha erős szabálytalanságokkal is, de kivehető; 1930-ra méhkas formát vesz fel, majd 1941-ben már urnához hasonlít. A változás tehát gyorsan és – ahogy azt Kodolányi sorai, valamint az egész kérdéskörhöz kapcsolódó vitairódalom is szemléltetik – látványosan ment végbe. Feltételezésünkön az sem változtat, hogy a képet tovább árnyalja az 1920. évi felvétel anyaga, továbbá ha figyelembe vesszük, hogy az 1941. évi korfa – alaposabb bontás nem lévén – összevontan ábrázolja a 70 éven felüli korosztályt.

1. ábra

Besence és az Ormánság népességszám-változása

Forrás: Hivatkozott népszámlálások; Fényes Elek 1836.

Ha megvizsgáljuk a református keresztelések, illetve (élve)születések és a halálozások 1787 és 1948 közötti időszakra vonatkozó abszolút számait (szintén a lineáris trendvonal irányára figyelve), azt látjuk, hogy Besencén az előbbiek radikálisan, míg az utóbbiak kisebb ütemben csökkentek. A két egyenes az 1870-es évek közepén metszi egymást, tehát ezt követően a születések száma döntően a halálozások száma alá esett.

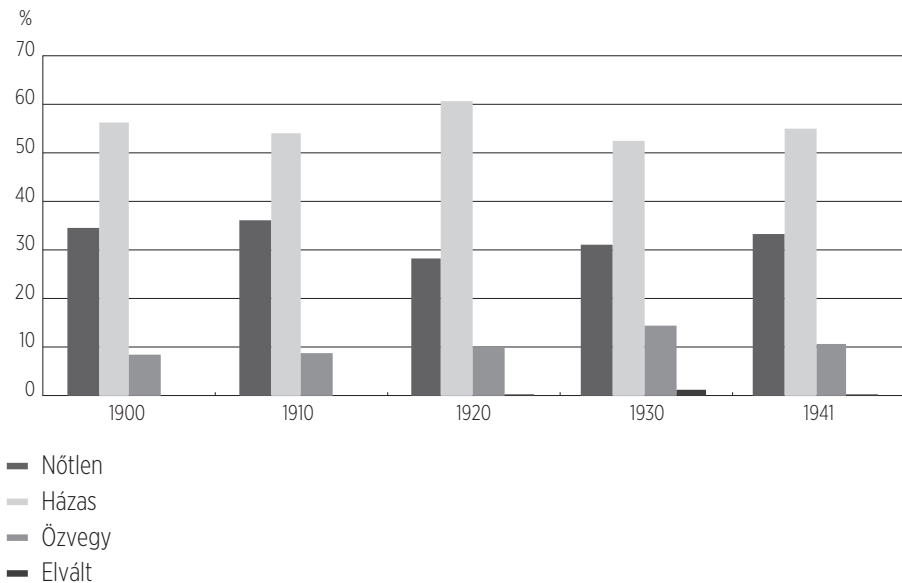
Bár a fenti mutatók látványosak, nem egészen érzékenyek: a két világháború között e témával foglalkozók még jelentős részben ezekre a mutatókra hagyatkozva vonták le a pusztulás képzetét előrevetítő következtetéseiket, ma azonban már jobb módszerek és bővebb források állnak rendelkezésünkre a kérdés felfejtéséhez.

HÁZASSÁGI MUTATÓK

A családi állapot alakulására vonatkozóan a 20. század első feléből vannak adataink. Ezekből azt látjuk, hogy a 15 éven felüli nőtlenek növekvő arányában nem okoztak visszaesést az I. világháborút követő kényszerű távollét miatt meg nem kötött házasságokat pótló esküvők, számuk – a lakosság nagyságához mérten – egészen 1930-ig emelkedett, majd ellentétes irányt véve a századelő szintjéhez közelített. A házások arányát tekintve évtizedenként ellentétes irányú a változás, azonban komoly elmozdulás nem észlelhető. Az özvegyek aránya megnőtt, amelyben nem is maga a tény az érdekes, inkább az, hogy nem az 1910 és 1920 közötti időszakban (számolva az I. világháború hatásaival), hanem egy évtizeddel később következett be. Az elváltak kapcsán olyan alacsony esetszámmal dolgoztunk, hogy nem lehet belőle más következtetést levonni, minthogy bár 1895 óta ismert a polgári válás intézménye, a II. világháború előtti időben erre Besencén még nem volt kellő nyitottság (vagy igény). Nem számolhatunk tehát a házasságban élők számának drasztikus visszaesésével, és nem végletes a 15 éven felüli nőtlenek számának növekedése sem, tehát a gyermekvállalás hagyományos formái keretei vizsgált korszakunkban nem estek át számottevő változáson.

2. ábra

A családi állapot megoszlása Besencén

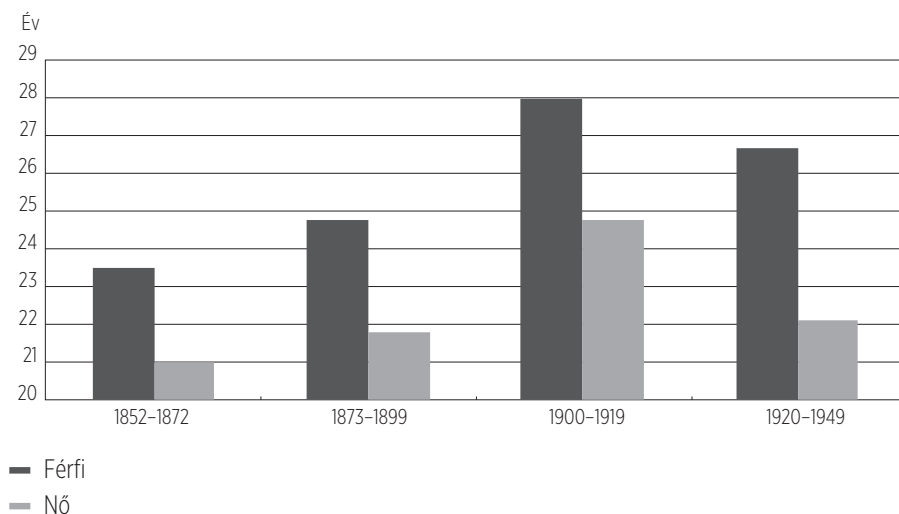

Forrás: Hivatkozott népszámlálások

A házasságkötési átlagéletkor megfigyelésére 1852-től van lehetőségünk, tekintve, hogy ettől az évtől tüntették fel a vőlegény és a menyasszony korát az anyakönyvben. A megvizsgált szűk egy évszázadban mind a férfiak, mind a nők esetében megfigyelhető a házasságkötési átlagéletkor emelkedése, bár meg kell jegyeznünk, hogy – mivel az anyakönyvek külön nem jelezték – az újraházasodók általában véve magasabb életkora is formálja az átlagot. A házasságkötéskor megfigyelhető átlagéletkor megnövekedése a férfiaknál nagyobb mértékű, a nőknél ez az érték megmarad a húszas éveik első felében. Megfigyelhető, hogy az adatsorok egymással közel párhuzamosan futnak, így mindkét nemnél egyszerre csökken a házasságkötési átlagéletkor az I. világháborút követően.

3. ábra

A házasságkötési átlagéletkor alakulása Besencén

Forrás: Hivatkozott anyakönyvek

A termékenységi mutatók számításakor eltekintettünk Andorka korszakolásától, helyette a demográfiai átmenet szakaszaihoz (az átmenet előtti, ill. az átmenet első és második szakasza) igazítottuk eredményeinket. A korszakolás kapcsán mintaadó lehet Pakot Levente székelyföldi elemzésekor használt beosztása, azonban az itteni jóval alacsonyabb arányszám miatt nem volt célszerű teljesen átvennünk (Pakot 2013).

A házasságok több mint 97%-a azonos vallású felek között kötött, a különböző felekezethez tartozók esetén majd minden esetben a férfiak a római katolikus, a nők a református vallást követték. A házasulók lakhelye tekintetében viszont közel sem beszélhetünk ilyen homogenitásról. Korábbi vizsgálatok megállapították, hogy az Ormánság nyugati és keleti szélén kötött házasságok esetében „a XIX. században a század végéig a házasságok nagy többsége ormánsági községekből származó jegyesek között jött létre. A XIX. század második felétől találkozunk ugyan az Ormánság területén kívülről származó vőlegények adataival is, de szám szerint is kevéssel, a többi házassághoz viszonyítva pedig még kevésbé számottevő mértékben.” (Kodolányi ifj. 1958. 15). 1787 és 1948 között Besencén 408 olyan házasságot kötöttek, melyek esetében a felek valamelyike vagy mindkettőjük helybéli volt. Amennyiben csak az egyik házaspár rendelkezett lakhellyel a településen, 9:1 arányban a menyasszony volt helybéli, de természetesen ez az adat kizárólag a házasság megkötésének helyszínére vonatkozik. A továbbiakban kifejtendő alacsonyabb családrekonstrukciós feldolgozottsághoz hasonlóan ezt is az egymáshoz közel fekvő ormánsági falvak mobilitási jellemzőjének tudhatjuk be. Besencére is igaz ugyanis az Ormánság határain belül történő házasságkötési szokásrend, a régió kívülről ugyanis csak elhanyagolható számban történt beházasodás.

TERMÉKENYSÉGI MUTATÓK

A termékenységi eredmények számításához összeállított 152 besencei családlap segítségével a helyben kötött házasságok 31%-át, a helyben történt születéseknek pedig a 38%-át sikerült feldolgoznunk.

A teljes házasság termékenységi arányszám értéke a vizsgált korszak egészét tekintve esett; míg a 19. század első negyedében a megemelkedése, a reformkorban a csökkenése mutatható ki (erre a tendenciára hívta fel a figyelmet a korban az orvos Höbling Miksa is), majd a 19. század utolsó harmadában ismét a növekedése észlelhető. A 20. századra vonatkozóan Besence kapcsán is alátámasztást nyert az a korábban ismertetett tételünk, amely szerint a születésszámban megfigyelhető és leginkább észlelhető időszaka nem a két világháború közötti időre, hanem egy generációval korábbra, tehát a dualizmus utolsó két évtizedére tehető. A demográfiai átmenethez igazított termékenységi mutatók egyben arra is rámutatnak, hogy a hipotetikus gyermekszám több mint egy egésszel csökkent (4549-ről 2888-ra, azaz négy-öt gyermektől háromra).

1. táblázat

A teljes házasságtermékenységi arányszám Besencén (ezer nőre számolva)

Korszak	Teljes házasságtermékenység
1788-1869	4549
1870-1914	3716
1915-1949	2888

Forrás: Hivatkozott anyakönyvek

Az átlagos szülési intervallum vizsgálatánál feltűnő az első szülést megelőző időszak csökkenése (a kezdeti négy évről bő két évre szűkül), ezen túlmenően azonban kevés törvényszerűséggel számolhatunk azon kívül, hogy a második gyermeket következetesen három évvel az első szülést követően vállalták. Az előbbi jelenség mögött az állhat, hogy az alacsonyabb életkorban kötött házasságoknál jobban kitolták az első gyermek vállalását, mint a magasabb életkorban kötöttek esetében. A 19. század második felére vonatkozóan ez egyértelműen érvényesül: az életkor lassú emelkedésére és a vizsgált intervallum rövidülésére egyszerre került sor.

2. táblázat

Az átlagos szülési intervallum Besencén

A házasságkötés éve	Intervallum, év			
	Házasságkötés – első szülés	Első szülés – második szülés	Második szülés – harmadik szülés	Harmadik szülés – negyedik szülés
1789-1869	4,0	3,6	4,1	3,1
1870-1914	2,9	3,3	3,8	2,1
1915-1949	2,3	3,3	1,3	–

Forrás: Hivatkozott anyakönyvek

A házasságon kívüli szülések aránya a korszakban 4% volt, melynek fele az 1850–1919 közötti időszakra tehető. Ellenben az I. világháború idején egyet sem találunk, habár ekkor a vajszlói anyakönyvi kerületben megemelkedett a törvénytelen születések aránya (Koloh 2013. 202). Andorka a korai időszakokra vonatkozóan is megállapította a besencei református anyakönyvezés viszonylagos pontosságát, így a településen konstatálható a házasságon kívüli születések alacsony aránya.

HALANDÓSÁGI MUTATÓK ÉS MIGRÁCIÓ

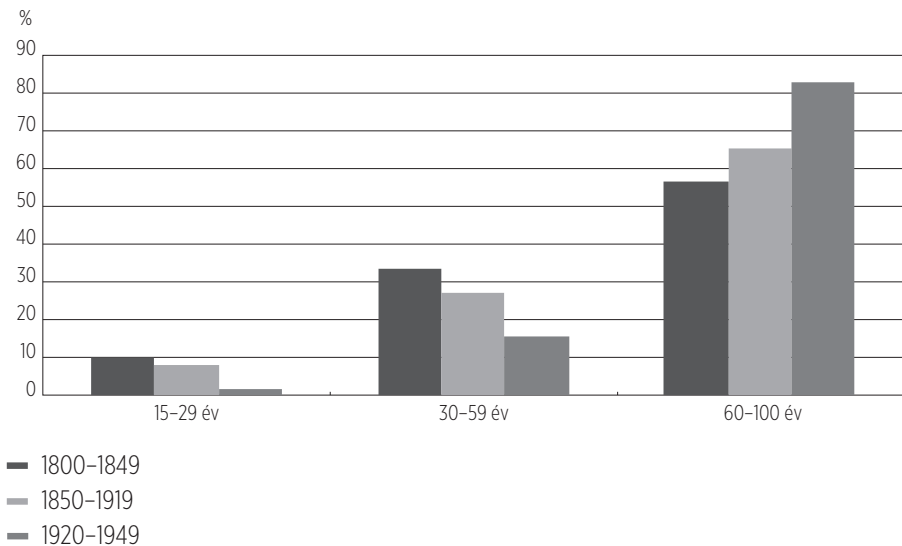
A halandóság kapcsán külön vizsgáljuk a csecsemők (1 éven aluliak), a gyermekek (1-14 év közöttiek), illetve a felnőttek (15 éven felüliek) halandóságát.

Besencén 1800-tól kezdve rögzítették az elhunytak életkorát, a változást innentől tudjuk nyomon követni. Azt látjuk, hogy bő egy évszázadon keresztül (1800-1919) a csecsemőhalálozások száma stabil volt, bár időközben az 1 hónapos és annál fiatalabb csecsemők aránya lecsökkent, a 2-11 hónap közöttieké azonban megemelkedett. Az 1920-1948 közötti intervallumban jelentősen, az előző időszak értékeinek több mint kilencedére esett vissza a csecsemőhalálozások száma. A gyermekkorban elhunytak esetén is hasonló irányú és mértékű folyamat zajlott le, ami a termékenységi mutatók mellé helyezve – a csecsemőhalandóságra vonatkozóan is – rámutat, hogy a két világháború közötti időszakban az alacsonyabb termékenységi értékek mellé alacsonyabb halálzási arányok társultak.

Sokban javult a felnőttkori halandóság, amely a fiatal- illetve középkorúak számarányának a csökkenését és az időskorúakénak az emelkedését hozta. A változás ugyancsak a harmadik vizsgálati időszakban a leglátványosabb.

4. ábra

A felnőttkori halálozások aránya korcsoportok szerint Besencén

Forrás: Hivatkozott anyakönyvek

A halandóság alakulásának kérdése az ormánsági egykézés kapcsán a két világháború közötti időszakban periférikusan tárgyalt vagy mellőzött volt. Talán helytálló az az elgondolásunk, amely a fenti mutatókra alapozva feltételezi, hogy az időskorúak arányának érzékelhető megemelkedése hívta fel a figyelmet az alacsony termékenységre, ennek jelentősebb csökkenése már egy generációval korábban megtörtént. Ezt támasztja alá a településre számolt öregedési index értéke is, amely messze meghaladja az ormánsági átlagot: míg az Ormánságban lassú, fokozatos előregedés figyelhető meg, addig Besencén – ahogy arról már a korfák bemutatásakor is szóltunk – rohamosan ment végbe ez a változás, bár már az 1930-as években is csökkent az értéke.

3. táblázat
Öregedési index (%)

	1900	1910	1920	1930	1941
Besence	80	84	162	207	151
Ormánság	57	60	66	67	70

Forrás: Hivatkozott népszámlálások

A bevezetőben idézett Kodolányi-részlet utolsó két mondata közül az egyiket már felfejtettük: a Besencén végbement gyors előregedést – azon túl, hogy irodalmilag hatásosan tükrözheti a pusztulás képét – önmagában még nem magyarázza a születésszám alakulása és a termékenységi mutatók változása.

A migrációs értékek szerint 1901 és 1920 között 40 fő költözött el Besencéről, amely érzékenyen érinthette a 345-ről 267 lakosúra csökkenő települést, és ennek hatását – mutatóink szerint – kevéssé ellensúlyozta az 1921 és 1941 között betelepülő 37 személy. Akik tehát nyomtalanul eltűntek a semmibe, valójában egy másik (feltehetően fejlettebb) településre költöztek át, legyen az Vajszló, Sellye, Szigetvár vagy Pécs.

ÖSSZEGZÉS

A két világháború közötti Magyarországon a népességszám-változás szempontjából a leginkább pusztuló megyének tartott Baranya – Kiss Géza számításai szerint – legalacsonyabb születési arányt produkáló falva Besence volt. A település emiatt nemcsak a kortársak, hanem a későbbi kutatók figyelmét is felhívta magára: indokoltnak láttuk tehát, hogy időben kiterjedtebb, a korábbiaknál több forráscsoportot felhasználó elemzés tárgyává tegyük.

Megállapítható, hogy a besencei mutatók – a népességszám látványos esése miatt – rosszabb eredményeket jeleznek az ormánsági átlagnál; a természetes népességfogyatkozás mellett jelentős szerepe van ebben az elvándorlásnak is. A családi állapot tekintetében nem észlelünk számottevő változást, de kiemeltük a házasságra lépők átlagéletkorának módosulását, melyet az első szülés intervallumának alakulásával kapcsolunk össze: míg a 19. században az átlagéletkor emelkedése az időszak rövidülésével járt, addig a későbbi életkorcsökkenés nem hozott változást.

Ami a teljes házas termékenységi arányszám alakulását illeti, Besence esetében a reformkorban és a 20. század első két évtizedében figyelhető meg számottevő csökkenés: bár a kérdésnek a korban is volt irodalma (előbb Höbling Miksa, majd főként Buday Dezső munkásságában), lényeges eredményt nem hoztak. Az 1920-as években – különösen Kodolányi írásainak köszönhetően – a téma ismét egyre több figyelmet kapott, háttérében a bemutatott előregedési folyamat és a migráció hatását is sejtjük, melyet az 1930-as évek betelepülései sem ellensúlyoztak. Besence vizsgálatával a tág értelemben vett *ormánsági egykésés* egyik klasszikus példáját mutattuk be, melynek eredményei – úgy véljük – azt tükrözik, hogy e jelenség mennyire nem csak a születésszám alakulásának függvényében értelmezhető.

FORRÁSOK

Baranyai Református Egyházmegyei Levéltár (Pécs):

BREmL L5. Besence, vegyes anyakönyv (1787–1828).

BREmL L6. Besence, vegyes anyakönyv (1828–1892).

BREmL L7. Besence, születési anyakönyv (1893–1895).

BREmL L8. Besence, házassági anyakönyv (1893–1895).

BREmL L9. Besence, halotti anyakönyv (1893–1895).

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (Pécs):

MNL BaML XXXIII. 1. A vajszlói anyakönyvi kerület anyakönyvi másodpéldányai (1895–1980).

MNL BaML IV. 405. Baranya Vármegye Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának Iratai. Besence, 1875–1947.

Magyar Nemzeti Levéltár Óbudai Kutatórészleg (Budapest):

MNL XXXII-23-H KSH Népszámlálási feldolgozási táblák:

1910. évi népszámlálás, 11. Nem és születés éve, A. Baranya megye.

1930. évi népszámlálás, 11. Nem és születés éve, A. Baranya megye.

A Magyar Korona Országai 1900. évi népszámlálásának főbb demográfiai eredményei. (Különlenyomat a népszámlálási mű I. kötetéből) (1902). Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

A Magyar Szent Korona Országainak 1901–1910. évi népmozgalma községenként (1913). Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. Magyar Statisztikai Közlemények, 46. köt.

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912). Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. Magyar Statisztikai Közlemények, 42. köt.

Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1923). Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. Magyar Statisztikai Közlemények, 69. köt.

Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint (1932). Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. Magyar Statisztikai Közlemények, 69. köt.

Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint (1947). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Dányi Dezső – Dávid Zoltán (1960): *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787).* KSH Levéltár – Művelődési Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest.

Klinger András (szerk.) (1969): *A népmozgalom főbb adatai községenként 1901–1968.* Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest.

IRODALOM

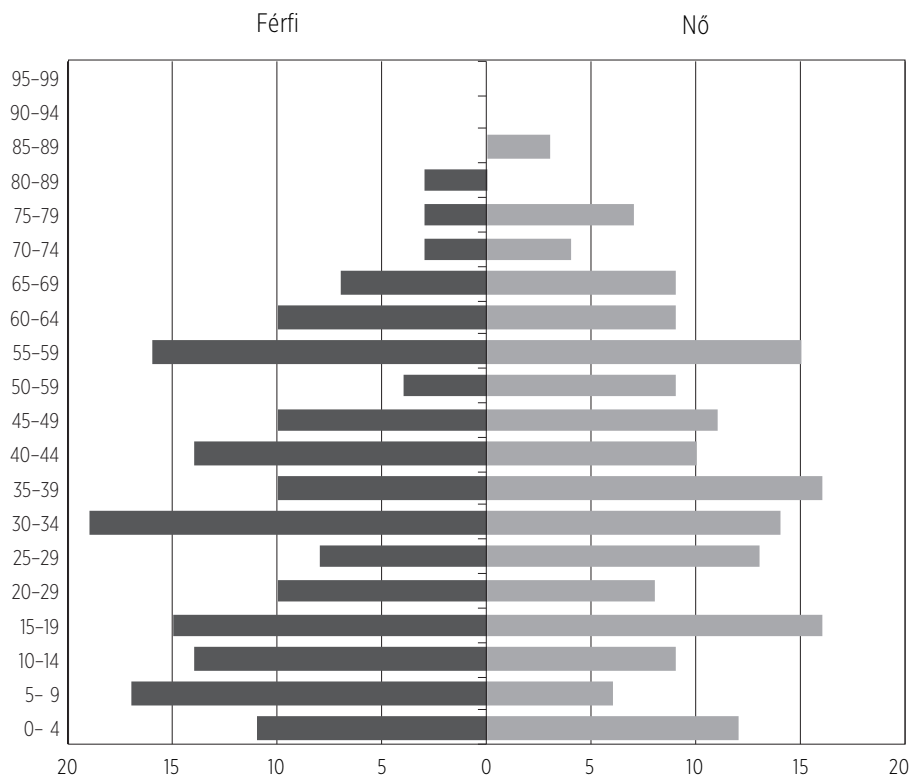
- Andorka Rudolf (2001): Termékenység, gyermekszám, népességfejlődés. In Andorka Rudolf: *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, Budapest, 13–144.
- Andorka Rudolf (2001a): Adalékok az ormánsági „egyke” történetéhez Vajszló és Besence református anyakönyveinek családrekonstrukciós vizsgálata alapján. In Andorka Rudolf: *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, Budapest, 58–100.
- Belügyi Közlöny (1924): A m. kir. Belügyminiszternek 29.498/1924. B. M. számú körrendelete. A községek és egyéb helyneveknek az újabb akadémiai helyesírás szerinti megállapítása (1924). *Belügyi Közlöny*, 1924, 537.
- Belügyi Közlöny (1925): A m. kir. Belügyminiszternek 113.850/1925. B. M. számú körrendelete. A községek és egyéb helyneveknek az újabb akadémiai helyesírás szerint való megállapítása (1925). *Belügyi Közlöny*, 1925, 637.
- Kálmán Béla (1942): Egy egészséges falu. *Magyar Szemle*, XLII. 37-41.
- Kiss Géza (1937): *Ormányság*. Sylvester, Budapest.
- Kodolányi János (1963): Baranyai utazás 1941. In Kodolányi János – Ifj. Kodolányi János: *Baranyai utazás*. Magvető, Budapest.
- Kodolányi János, ifj. (1958): Problémák az ormánsági etnikai csoport körülhatárolásában. *Néprajzi Értesítő*, 40. 5–18.
- Koloh Gábor (2013): Az ormánsági „egyke” és toposza. Az Ormánság népesedése 1895 és 1941 között. *Demográfia*, 2013/2–3. 195–213.
- Kopasz Gábor (1973–1974): A pécsváradi közalapítványi jószágkormányozóság és levéltára. *Levéltári Közlemények*, 44–45. 297–318.
- Kopasz Gábor (1976): Baranya megye elnéptelenedése a török hódoltság idején. *Levéltári Szemle*, 26/2–3. 143–155.
- Mészöly Gedeon (1931): Az Ormánság szó finnugor eredete. *Magyar Nyelv*, 27. 276–284.
- Pakot Levente (2013): *Nemek és nemzedékek. Demográfiai reprodukció a 19–20. századi Székelyföldön*. (KSH NKI Kutatási Jelentések, 95). KSH NKI, Budapest.
- Zentai János (1978): Baranya megye magyar néprajzi csoportjai. *Ethnographia*, 89. 519–557.

MELLÉKLETEK

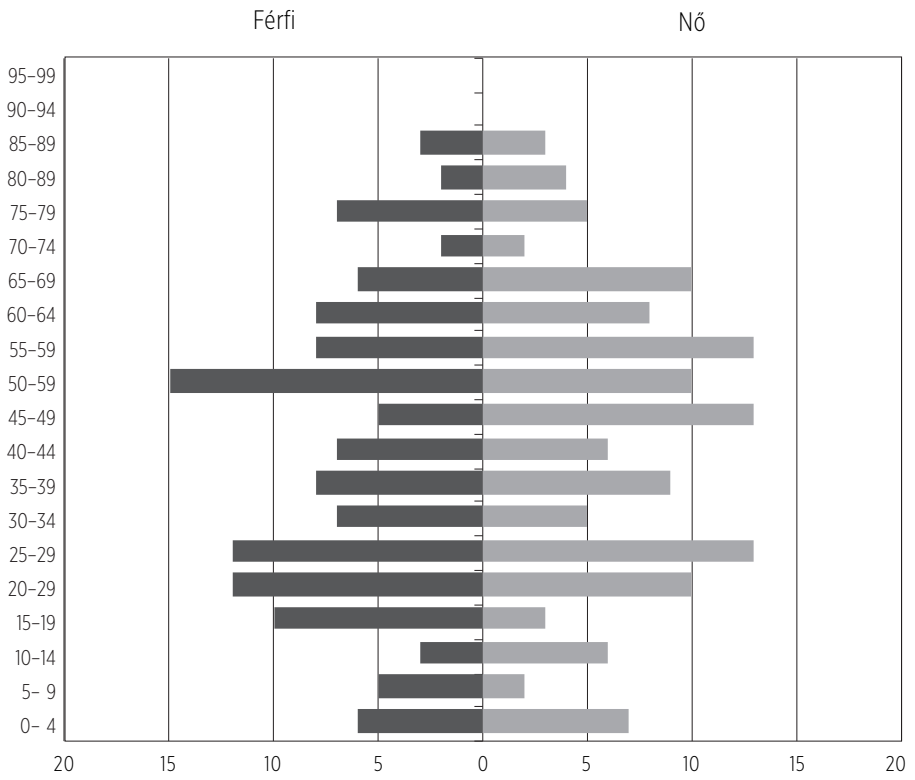
5. ábra

A népesség korszerkezete Besencén

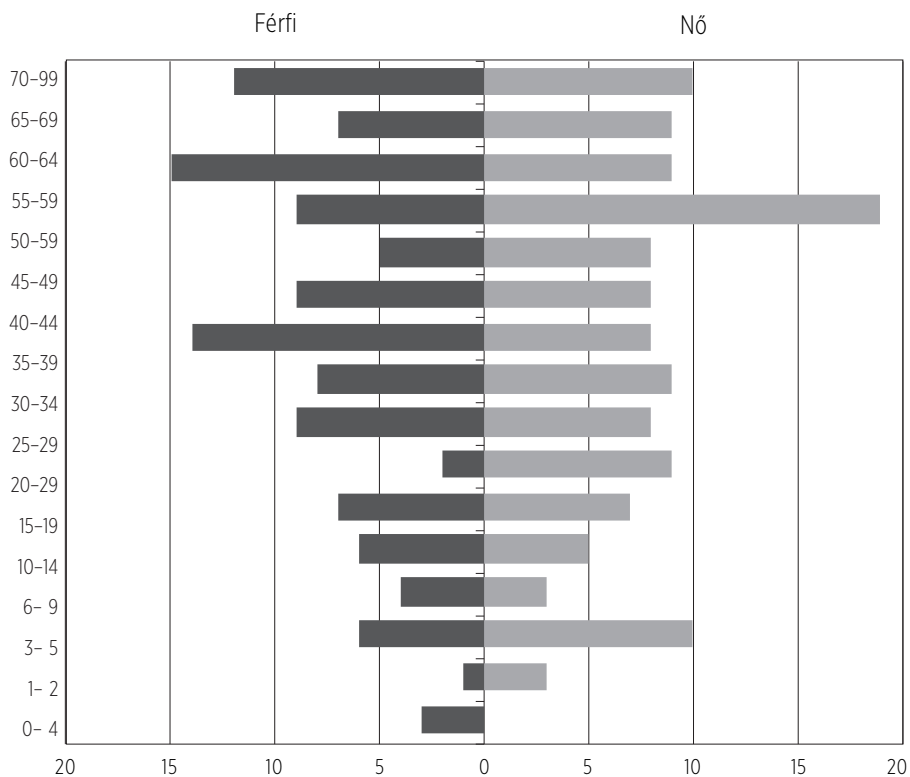
1910

1930

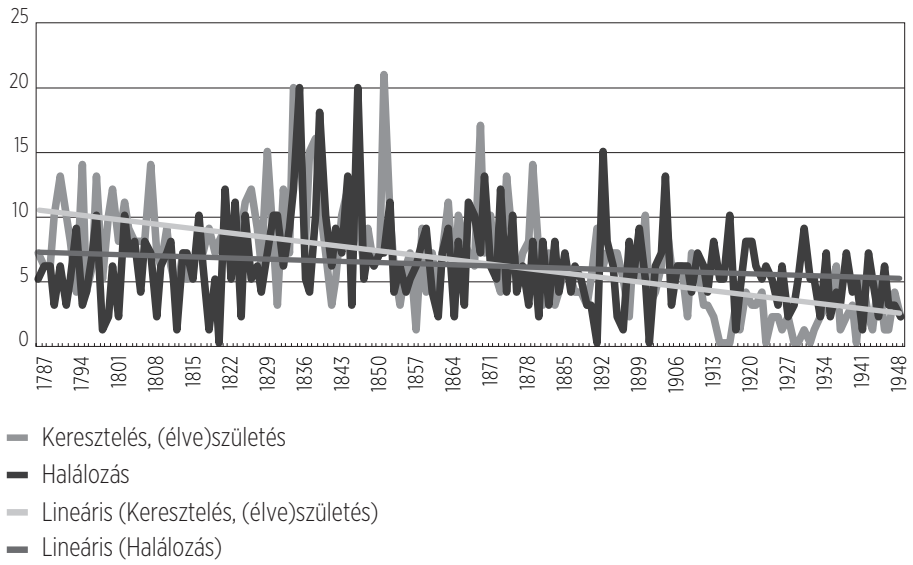
1941

4. táblázat
Házasságon kívüli születés

Házasságon kívül születettek		
időszak	fiú	lány
1787-1849	12	3
1850-1919	11	11
1920-1948	3	4

6. ábra
Élveszületés és halálozás Besencén

5. táblázat
A felhasznált családlapok összegzése

	1787– 1799	1800– 1825	1826– 1849	1850– 1872	1873– 1899	1900– 1919	1920– 1948	Össze- sen
Családlapok száma	9	19	24	30	32	17	21	152
Házasságok aránya az összes házassághoz viszonyítva, %	27,3	23,2	27,0	52,6	48,5	38,6	56,8	31,2
Születések aránya az összes születéshez viszonyítva, %	36,8	36,1	28,6	41,8	44,8	41,0	46,0	37,8